

УДК 347.922

Олександр Братель,*канд. юрид. наук,
доцент, докторант
Національної академії внутрішніх справ*

ПОЗОВ – ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ

Поняття «позов» проаналізовано в доктринальному й нормативно-правовому аспектах. Доведено приналежність цього процесуального явища до сфери юридичних фактів. Обґрунтовано позицію, згідно з якою сучасне визначення поняття «позов» варто розглядати крізь призму концепції єдиного поняття позову, що має дві сторони: матеріальну та процесуальну. Сформульовано авторське визначення поняття «позов».

Ключові слова: позов, юридичні факти, позовні вимоги, спірні правовідносини, позивач, відповідач, суд.

Постановка проблеми. Соціальна сутність людини, трансформована в площину суспільних детермінант, генерує безмежну кількість як позитивних, так і негативних її проявів. Одним із негативних проявів соціального співіснування людей є постійно існуючі між ними спори. Спір як один зі способів спілкування людей сягає корінням ще часів життя древньогрецького філософа Сократа, розумово-філософська діяльність якого зумовила всім відомий вислів: «У спорі народжується істина». Сучасна українська еристика як мистецтво ведення спорів, діалогів, дискусій, полеміки й дебатів набуває снаплюжених рис з огляду на маргінальну та безкарну поведінку народних обранців країни. Саме їх поведінка є своєрідним віддзеркаленням сучасного стану українського суспільства, якою у свідомості пересічних громадян цементується стійке уявлення про можливість нехтування базовими правилами співжиття, зокрема й нормами права.

Спір є однією з форм людської комунікації, у межах якої уточнюються позиції опонентів, розробляється оптимальне вирішення проблеми, народжується істина. Вказане визначення спору, на жаль, не відповідає сучасним українським реаліям, а тому все частіше доводиться стикатись із правовими спорами, під якими розуміють юридичний конфлікт між учасниками правовідносин, у якому кожен з учасників правовідносин захищає свої суб'єктивні права.

Неможливість, а часто й небажання вирішити правовий спір мирним шляхом транс-

формує його в судову площину, обумовлюючи виникнення та подальший розвиток такого виду цивільного судочинства, як позовне провадження. Ключовим, визначальним для процесу поняттям у словосполученні «позовне провадження» виступає «позов». Термін «позов» як цивільне процесуальне явище неодноразово піддавався вивченню й аналізу як у теорії, так і в практиці цивільного процесу. Проте кожного разу дослідження цього правового явища стосувалося висвітлення лише окремих його процесуальних аспектів, зокрема поняття, видів, елементів, ознак, предмета, підстав і змісту позову. Водночас позов не розглядався з позицій приналежності його до площини процесуальних юридичних фактів, адже подання позову до суду призводить до виникнення, зміни чи припинення як матеріально-правових, так і процесуальних правовідносин. Крім того, певним чином «хаотичне» використання поняття «позов» в адміністративному, господарському, кримінальному й цивільному судочинстві обумовлює вироблення єдиних підходів до його застосування в процесуальній площині правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що «позов» як процесуальне явище виступав предметом розгляду в наукових працях таких учених, як Ю.В. Білоусов, В.І. Бобрик, Д.Ю. Бондаренко, У.Б. Воробель, В.В. Гордєєв, Р.Є. Гукасян, М.А. Гурвич, А.О. Добровольський, В.І. Дрішлюк, О.А. Демічев, П.Ф. Єлісейкін, Н.Б. Зейдер, С.А. Іванова, А.Ф. Клейнман, В.В. Комаров, О.О. Красавчиков, О.Д. Кутателадзе,

Є.В. Лисюк, О.А. Логінов, М.В. Кіріязова, І.О. Каргузова, О.В. Іваненко, Д.Д. Луспенник, О.В. Ісаєнкова, Г.Л. Осокіна, В.М. Парашенко, А.Л. Паскар, Є.Г. Пушкар, О.А. Рассомахіна, В.О. Рязановский, Т.В. Соловійова, Н.М. Ткачова, В.І. Тертишніков, М.О. Рожкова, С.Я. Фурса, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, О.О. Штефан, В.В. Ярков та інші. Варто зазначити, що в працях вказаних авторів досліджено такі окремі аспекти позову, як поняття, види, елементи, ознаки, предмет, підстави та зміст. У свою чергу аналіз терміна «позов» в аспекті приналежності його до цивільних процесуальних і матеріально-правових юридичних фактів згаданими науковцями майже не здійснювався.

Мета статті полягає в з'ясуванні дискусійних і проблемних питань визначення змісту поняття «позов» як цивільного процесуального явища та окресленні процесуальних аспектів приналежності позову до сфери юридичних фактів, що зумовлюють настання правових наслідків у площинах матеріально-правових і цивільних процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Пред'явлення позову до суду є визначальною стадією цивільного процесу, яка викликає низку простих і складних юридичних фактів, зміст та результативність яких спрямовуються на забезпечення справедливості, неупередженого й своєчасного розгляду цивільних справ, предметом яких виступає спір про право. Пред'явлення позову, на відміну від пред'явлення претензії, являє собою синтез матеріально-правової вимоги (вимоги до порушника суб'єктивних цивільних прав про певну поведінку) і вимоги до юрисдикційних органів (вимоги до суду щодо захисту свої порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів). Перш ніж досліджувати приналежність позову до площини юридичних фактів, варто розглянути доктринальні підходи до визначення поняття «позов».

В.В. Комаров у монографії «Позовне провадження» слушно зазначає, що позов є фундаментальною категорією цивільного судочинства й позовного провадження, оскільки він є одним із центральних інститутів цивільного процесуального права, під яким необхідно розуміти вимогу позивача до відповідача, звернену через суд, про захист прав, свобод чи інтересів, яка здійснюється в певній, визначеній законом, процесуальній формі [1, с. 209–210].

Майже схожої думки щодо визначення позову дотримується Ю.В. Білоусов. На його переконання, позов – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, звернена

через суд або інший орган цивільної юрисдикції про захист порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або інтересу, який здійснюється в певній, визначеній законом, процесуальній формі [2, с. 95]. Практично схоже визначення позову пропонує Є.Г. Пушкар: «Позов – це вимога позивача до відповідача, звернена через суд, про захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, що здійснюється у визначеній законом процесуальній формі» [3, с. 256]. У цьому ж контексті позов тлумачить С.А. Іванова, розуміючи під ним спірну матеріально-правову вимогу однієї особи до іншої, що підлягає розгляду в певному процесуальному порядку [4, с. 187].

О.А. Логінов та О.О. Штефан зазначають, що позов – це звернена через суд матеріально-правова вимога позивача до відповідача щодо захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або охоронюваного законом інтересу, яка розглядається у визначеному законом процесуальному порядку [5, с. 130].

В.І. Бобрик у коментарі до Цивільного процесуального кодексу України пропонує розуміти під позовом належним чином процесуально оформлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача про захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод або інтересів, що пред'являється через суд у порядку цивільного судочинства [6, с. 266].

В.І. Тертишніков у коментарі до Цивільного процесуального кодексу України 1963 р. запропонував розуміти під позовом звернену через суд до відповідача матеріально-правову вимогу про відновлення порушеного або оспорюваного права [7, с. 135].

Деяко інший підхід до визначення досліджуваного поняття запропонував М.А. Гурвич, який наголошував, що позовом у цивільному процесуальному праві називається звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу [9, с. 101]. Аналогічної позиції щодо визначення поняття «позов» дотримується В.В. Ярков [10, с. 223].

Р.Є. Гукасян під позовом розуміє звернення до суду юридично заінтересованої особи за захистом порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу [11, с. 144].

На особливу увагу заслуговує визначення поняття «позов», запропоноване М.С. Шакарян, яка вказує, що таким необхідно вважати пред'явлену до суду для розгляду й вирішення в певному процесуальному порядку матеріально-правову вимогу однієї особи до іншої, що постає зі спірних матері-

ально-правових відносин та засновується на певних юридичних фактах [12, с. 143].

Майже відмінне від усіх наведених доктринальних підходів визначення поняття «позов» запропонувала в монографії «Позов (теорія і практика)» Г.Л. Осокіна. У результаті кропіткого, всебічного та змістовного аналізу поняття «позов» нею було запропоновано таке його визначення: «Позов як інститут процесуального права – це вимога зацікавленої особи, що постає зі спірного матеріального правовідношення, про захист свого або чужого права чи законного інтересу, що підлягає розгляду й вирішенню в установленому законом порядку» [13, с. 29].

Обґрунтовуючи свою позицію з приводу запропонованого визначення, Л.Г. Осокіна вказує, що оскільки захист завжди здійснюється судом, то спеціальне його згадування у визначенні поняття позову є зайвим. Далі науковець пояснює, що з наведеного поняття позову можна виділити три основні компоненти, які обумовлюють його універсальний характер:

- позов є вимогою (проханням);
- позов є вимогою про захист суб'єктивного права чи законного інтересу. Отже, метою будь-якого позову є захист, а самі позовні справи за своїм характером є спірними;
- захист прав і законних інтересів здійснюється лише судом, тому позов як вимога про захист права (інтересу) завжди адресується суду, а не відповідачу. У зв'язку із цим правильніше говорити про пред'явлення позову не *до* відповідача, а *проти* відповідача [13, с. 30].

У 2009 р. дослідниками проблем сучасного цивільного процесуального права було презентовано новітню працю «Позов у цивільному судочинстві», присвячену комплексному та змістовному дослідженню історії розвитку й сучасного стану позовної форми захисту права. Цілком очікувано, що дослідниками цієї проблематики запропоновано власне розуміння поняття «позов». Так, О.В. Ісаєнкова пропонує дещо складне для сприйняття визначення аналізованого поняття. Позов, на її думку, – це засіб захисту права, передбачуваного особою, яка звернулася до суду за захистом порушених чи оспорюваних прав, спрямований проти передбачуваного порушника та заснований на зазначеному позивачем спірному цивільному (у широкому розумінні) правовідношенні [14, с. 45].

О.В. Ісаєнковою було здійснено всебічний теоретичний аналіз чотирьох концепцій визначення поняття «позов»;

1) *матеріально-правової концепції*, прихильники якої вважають позов матеріаль-

но-правовою вимогою, що розглядається судом, тобто вимогою позивача до відповідача. Зміст матеріально-правової концепції полягає в тому, що кожному суб'єктивному цивільному праву притаманний позов як право на його здійснення. В.О. Рязановский із цього приводу зазначає, що позов сам по собі не є чим-небудь самостійним, таким, що перебуває осторонь, він притаманний праву як складова частина або властивість самого права [15, с. 13–14];

2) *процесуально-правової концепції*, узагальнена думка прихильників якої свідчить про те, що позовом є звернення до суду першої інстанції з вимогою про захист спірного цивільного суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, звернення для вирішення спору про право цивільне [16, с. 410]. Загалом для прихильників процесуальної концепції матеріально-правова вимога позивача до відповідача не відіграє суттєву роль під час визначення поняття позову або взагалі перебуває за його межами;

3) *концепції двох самостійних правових категорій: позову в матеріально-правовому та позову в процесуальному розуміннях*. Вона полягає в тому, що в цивільному й цивільному процесуальному праві не може бути одного поняття позову, тому в цивільному праві варто використовувати термін «позов» у матеріально-правовому розумінні, а в цивільному процесуальному праві – у процесуальному. Зазначена концепція, на думку О.В. Ісаєнкової, виступає синтезом, складенням двох попередніх: береться поняття позову, пропонуване представниками першої концепції, і виходить його визначення в матеріально-правовому розумінні, а формулювання позову, пропонуване представниками другої концепції, називається визначенням поняття позову в процесуальному розумінні [14, с. 36–37];

4) *концепції єдиного поняття позову, що має дві сторони: матеріальну та процесуальну*. Її зміст полягає в тому, що позов як єдине поняття, внутрішній зміст якого викладено в позовній заяві, поєднує в собі дві вимоги: матеріально-правову, спрямовану до відповідача, яка водночас є предметом позову, та вимогу процесуального характеру про захист права, адресовану до суду. При цьому обидві вимоги виступають у нерозривній єдності, їх окреме існування є неможливим. Звернення до суду без зазначення спірної вимоги та правовідношення, з якого воно походить, є безпредметним, а вимога, що не підлягає розгляду в процесуальному порядку, не може бути позовною [17, с. 5–22].

У науці цивільного процесуального права вчення про позов пропонується досліджу-

вати не просто на концептуальному рівні, а взагалі на рівні окремих теорій: моністичної, дуалістичної та процесуальної.

Моністична теорія передбачає, що позов є єдиним поняттям як для матеріального, так і для процесуального права.

Дуалістична теорія розглядає поняття позову окремо для матеріального права та для процесуального права, тим самим заперечуючи єдине матеріально-процесуальне поняття позову.

Процесуальна теорія визнає позов винятково процесуальною категорією, зауважуючи, що його юридична природа не має матеріально-правових елементів [18, с. 176–177].

З наведеного переліку концепцій і теорій поняття «позов» найбільш прийнятною та такою, що відповідає «духу й змісту» чинного матеріального та цивільного процесуального права, на нашу думку, є саме концепція єдиного поняття позову, що має дві сторони: матеріальну та процесуальну.

Перш ніж обґрунтувати свою позицію щодо підтримки вказаної наукової концепції, варто зазначити, що практично всі вчені, які присвятили праці дослідженню проблем визначення поняття «позов», залишали поза увагою приналежність аналізованого поняття до площини «юридичних фактів».

Крім цього, необхідно дати відповідь на такі основні запитання: яким чином поняття «позов» співвідноситься з юридичними фактами та яким чином останні впливають на його існування? Перефразовуючи риторичне питання «що виникло раніше: яйце чи курка», варто визначити, що є первинним, а що похідним у понятті «позов»: матеріальне або процесуальне.

Позов, незважаючи на його згадування в нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [19], необхідно вважати цивільним процесуальним явищем, адже саме з моменту його пред'явлення до суду розпочинаються відповідні дії суду та суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Цілком зрозуміло, що передумовою звернення особи до суду є порушення іншої особою норм матеріального права. На думку О.О. Красавчікова, фактична основа руху цивільних правовідносин складається з юридичних фактів, під якими розуміються факти реальної дійсності, з наявністю чи відсутністю яких норми цивільного права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (цивільних правовідносин) у правосуб'єктних осіб, а тому підставою виникнення, зміни й припинення цивільних прав, обов'язків і правовідносин є юридичні факти [20, с. 5]. Особа, порушуючи норми

права, у більшості випадків робить це свідомо, що вказує на наявність у її поведінці цілеспрямованих дій. Вказану протиправну поведінку варто розглядати як юридичні факти, що мають нормативні та правосуб'єктні передумови. Таким чином, можна стверджувати, що однією з важливих умов формування позову є юридичні факти, тісно пов'язані з нормами матеріального права й механізмом правового регулювання цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших можливих відносин у цілому.

О.Д. Кутателадзе, розвиваючи наведену думку, зазначає, що юридичні факти виступають як конкретні, індивідуальні обставини, що існують у часі й просторі, а також об'єктивовані, які характеризують наявність чи відсутність явищ матеріального світу. Крім цього, вони прямо або непрямо передбачаються нормами права, є зафіксованими в установленій законодавством України процедурно-процесуальній формі, тягнуть передбачені законом правові наслідки [21, с. 60].

В українському матеріальному праві, зокрема й цивільному, зустрічається поняття «позов» і похідні від нього, адже воно має основне значення для здійснення та захисту цивільних прав. Тому безпосередній факт «зародження» позову відбувається лише в момент порушення, оспорування чийось прав, тобто тоді, коли для реалізації права потрібне вже втручання компетентного державного органу – суду, який відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [22] не є стороною спірного матеріального правовідношення.

Існування поняття «позов» нерозривно пов'язується з терміном «позивач». Отже, присутність такого суб'єкта правовідносин, як позивач (особа, яка звертається до суду, вважаючи, що її права було порушено певною особою), вказує на те, що існуючі спірні матеріальні відносини вже переходять у судову площину. Фактично до звернення особи до суду також існують спірні правовідносини, проте особа, яка вважає, що її права порушено, може застосувати досудове врегулювання цього спору, а тому відносини, що існують до моменту її звернення до суду, жодним чином не можна називати позовними.

Формулювання умовиводу про те, що «зародження» позову обумовлюють юридичні факти матеріально-правового змісту, дозволяє перейти до з'ясування приналежності позову до площини цивільних процесуальних юридичних фактів. У теорії цивільного процесуального права юридичні факти визначаються як названі в гіпотезах процесуальних норм певні життєві обставини, з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну

чи припинення правовідносин, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [23, с. 17]. На відміну від норм цивільного процесуального права, які є загальними підставами виникнення, зміни й припинення цивільних процесуальних правовідносин, юридичні факти мають конкретний характер. Для кожного елементарного цивільного процесуального правовідношення, а також їх системи вони є індивідуальними. Також вони є проявом норми цивільного процесуального права щодо конкретної, чітко визначеної життєвої ситуації. Тому позовні вимоги знаходять відображення в позові, коли сторона, яка вважає, що її права було порушено, та сторона, яка, на думку першої, порушила права, з площини регулювання відносин нормами матеріального права трансформуються в площину процесуальних правовідносин.

Позовні вимоги – це вимоги, коли особа, яка вважає, що її права було порушено, та особа, яка, на думку першої особи, порушила її права, перебувають у стані існування спірних відносин у зв'язку з порушенням або оспорюванням суб'єктивного права, при цьому сторона не змогла вирішити їх без втручання суду. Будь-яке звернення до суду з позовом передбачає наявність в особі вимоги до певної особи, яка порушила, оспорує чи не визнає її право. Фактично йдеться про дві вимоги: вимогу позивача до відповідача (матеріально-правову) та вимогу позивача до суду (процесуально-правову), які саме в поєднанні формують таке процесуальне явище, як позов.

У юридичній літературі відстоюється позиція про те, що цивільному процесуальному праву притаманний особливий вид юридичних фактів, які полягають у тому, що процесуальні дії суду й осіб, які беруть участь у справі, здійснюються у визначеній послідовності, передбаченій цивільним процесуальним законодавством [24, с. 56]. В аналізованій проблематиці прояв процесуальних юридичних фактів виражається в такій матеріальній і процесуальній послідовності:

- між сторонами існують спірні відносини, які можуть бути вирішені на претензійному рівні (матеріально-правові відносини);
- особа, яка вважає, що її права було порушено, формує позовні вимоги (позов) до особи, яка, на її думку, їх порушила. Сторони при цьому перебувають у протиборстві, проте не є позивачем і відповідачем. Саме тому, на переконання І.О. Картузової, викликає заперечення ключова роль матеріально-правової вимоги під час визначення позову [25, с. 95] (формування процесуальних відносин, обумовлених матеріально-правовими);
- особа, яка вважає, що її права було порушено, звертається до суду з вимогою (позо-

вом) з метою захистити її порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси, у результаті чого сторони, між якими виникли спірні правовідносини, набувають нових для себе процесуальних статусів – позивача та відповідача (процесуальні відносини).

У наведеній послідовності дій важливо визначити процесуальну вагомість суду, позивача й відповідача. П.Ф. Єлісейкін більш вагомими вважає дії не суду, а осіб, які беруть участь у справі. Учений стверджує, що саме особи впливають на виникнення, зміну й припинення цивільних процесуальних правовідносин, а дія суду – це відповідна реакція на дії осіб [26, с. 35–36].

Змістовний аналіз норм ЦПК України дає змогу стверджувати, що саме процесуальні дії суду безпосередньо впливають на динамічність цивільних процесуальних правовідносин. Тому для виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин законодавець передбачає сукупність юридичних фактів, завершальною серед яких є дія суду [27, с. 40].

Матеріально-правова вимога позивача до відповідача як прояв певних юридичних фактів стає позовом у тому разі, якщо її звернено у відповідний суд, вона підлягає розгляду в порядку позовного провадження з дотриманням визначеної процесуальної процедури. Позов як явище цивільного процесуального права має більш процесуальне, ніж матеріально-правове, наповнення. На підтвердження цієї аргументації необхідно навести наукову позицію А.О. Добровольського, який наголошував, що за кожною справою вимога позивача про розгляд спору, що виник між ним і відповідачем та адресується до суду, обов'язково має вказівку на вимогу, яка спрямована до відповідача. Без останньої не може бути позову та не буде предмета для судового розгляду. Обидві вимоги мають бути поєднаними. При цьому вимога, спрямована до суду, характеризує процесуальну сторону позову, оскільки позов є засобом порушення процесу, процесуальним засобом захисту права, а вимога, спрямована до відповідача, є матеріально-правовою стороною позову, оскільки вимога позивача до відповідача постає з матеріального суб'єктивного права позивача, саме наявність якого доводитиме позивач у процесі, порушеному цим позовом [28, с. 42].

Зазначена наукова позиція найкраще відображає й підтверджує концепцію єдиного поняття позову, що має дві сторони: матеріальну та процесуальну. Ми підтримуємо саме таку концепцію. Однак варто враховувати також ту обставину, що позов – це процесуальне явище, яке має статичний характер. Динамічних

ознак позову набуває крізь призму процесуального юридичного факту, що реалізується у вигляді пред'явлення позову до суду шляхом безпосереднього подання позовної заяви.

Відповідаючи на раніше поставлене запитання, що є первинним, а що похідним у понятті «позов» (матеріальне чи процесуальне), вважаємо, що первинними є процесуальні, а похідними – матеріально-правові ознаки позову, які в будь-якому разі мають розглядатись у єдності. Процесуальне наповнення поняття «позов» полягає в тому, що з ним нерозривно пов'язуються такі складові, як «суд», «позивач», «відповідач», «позовні вимоги», «позовна заява», «пред'явлення позову», «позовне провадження». Матеріально-правове наповнення досліджуваного поняття включає в себе такі складові: «спір», «порушення, невизнання або оспорювання прав, свобод чи інтересів», «кредитор», «боржник», «правопорушник», «правопорушення», «суб'єктивне право».

Основоположна відмінність процесуального й матеріально-правового наповнення поняття «позов» полягає в тому, що матеріально-правову сторону спору можна вирішити альтернативним способом (досудове врегулювання спору), а переведення спору в судову площину запускає механізми реалізації процесуальних юридичних фактів, і вирішення спору за таких умов можливе лише шляхом дотримання процесуальної процедури, врегульованої нормами цивільного процесуального права. Тому пред'явлення позову до суду чітко підтверджує перехід матеріально-правового спору на новий, процесуальний рівень, вказуючи, що «спір» набуває цивільної процесуальної оболонки під назвою «позов».

Єдність матеріально-правової та процесуальної сторін позову є суттєвою також для судової практики, оскільки відповідно до ст. 11 ЦПК України суд розглядає справу не інакше, як за заявою й у межах заявлених позовних вимог. Даючи відповідь на матеріально-правові вимоги позивача до відповідача, суд відповідає на звернення позивача до суду про захист його права [29, с. 19].

Викладене дозволяє зробити проміжний висновок, що в понятті «позов» більше процесуальних, ніж матеріально-правових, ознак. Застосовуючи арифметичні величини до визначення поняття «позов», можна припустити, що позов як правове явище на 2/3 складається з процесуального наповнення й пов'язаних із ним наслідків та на 1/3 з матеріально-правового наповнення.

Досліджуючи зміст поняття «позов», науковці часто наголошують, що позов – це матеріально-правова вимога позивача до від-

повідача, звернена через суд щодо захисту порушеного, оспорюваного або невизнаного права чи інтересу. З огляду на аналіз положень ЦК України або Закону України «Про захист прав споживачів» від 1 грудня 2005 р., на нашу думку, не можна категорично стверджувати, що особа, яка звертається до суду, має на меті захистити виключно порушені, оспорювані або невизнані права, свободи чи інтереси. Порушення, оспорювання або невизнання прав, свобод чи інтересів є результатом прояву юридичних фактів, що вже відбулися або існують у реальному часі.

Водночас у ЦК України містяться норми, що дозволяють особі звернутися до суду із захистом своїх прав у разі існування лише загрози їх майбутнього порушення. Наведемо декілька прикладів. Відповідно до ч. 2 ст. 386 ЦК України власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право.

Згідно зі ст. 1163 ЦК України фізична особа, життю, здоров'ю чи майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює.

Можливість застосування захисту суб'єктивних цивільних прав у зв'язку з можливістю їх майбутнього порушення передбачається в ч. 4 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів» від 1 грудня 2005 р., відповідно до якої агресивною вважається підприємницька практика, що фактично містить елементи примусу, докучання або неналежного впливу та істотно впливає чи може вплинути на свободу вибору або поведінку споживача щодо придбання продукції.

Практична реалізація положень вказаних норм, зокрема й ч. 2 ст. 386 ЦК України, знаходить відображення безпосередньо в судовій практиці. Так, до Городищенського районного суду Черкаської області з позовом до ОСОБА_2 звернулася ОСОБА_1, яка вказала, що вона є власником жилого будинку по вул. Б. Хмельницького, буд. 2 в м. Городищі Черкаської області. Її присадибна ділянка межує з ділянкою відповідача ОСОБА_2, яка збудувала вбиральню на відстані 5,2 м від її житлового будинку, що є порушенням санітарних норм. На зауваження позивача відповідач не реагує, а тому позивач просила зобов'язати ОСОБА_2 усунути перешкоди в здійсненні нею права користування й розпорядження її майном шляхом перенесення вбиральні на безпечну відстань від її жилого будинку відповідно до вимог п. 3.25а ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень». Ке-

руючись ч. 2 ст. 386 ЦК України та п. 3.25а ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень», суд задовольнив позов у повному обсязі та зобов'язав ОСОБА_2 усунути перешкоди в здійсненні ОСОБА_1 права користування й розпорядження її майном шляхом перенесення вбиральні на безпечну відстань від жилого будинку ОСОБА_1 відповідно до вимог п. 3.25а ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень» [30].

Прикладом практичного застосування положень ст. 1163 ЦК України є цивільна справа, вирішена Рівненським міським судом Рівненської області за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про усунення перешкод у користуванні житловим будинком та земельною ділянкою, призначеною для його обслуговування, шляхом перенесення всіх вуликів із відповідною кількістю бджолосімей на відстань 300 метрів від цього житлового будинку. В обґрунтування позовних вимог позивач вказував, що мешкає в будинку АДРЕСА_2 Рівненської області, який належить йому на праві приватної власності. По сусідству з будинком позивача АДРЕСА_1 відповідач займається бджільництвом, утримує пасіку, що нараховує понад десяток вуликів із відповідною кількістю бджолиних сімей. Наявність такої кількості бджіл у безпосередній близькості на відстані 6 метрів від будинку позивача створює незручності, особливо у весняно-літній період, у проживанні та користуванні земельною ділянкою й іншим майном та завдає шкоди здоров'ю членів сім'ї, особливо дітей. Бджоли залітають на земельну ділянку, роблять неможливим її оброблення. З приводу загрози безпеки життя членам сім'ї позивач неодноразово звертався в сільську раду та просив відповідача прийняти міри безпеки.

Суд, застосувавши ст. 1163 ЦК України, Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 р., накази Міністерства охорони здоров'я України, а також вважаючи доведеним факт того, що розміщення відповідачем вуликів із бджолиними сім'ями хоч і на своїй присадибній ділянці, проте поблизу від будинку позивача, не відповідає вимогам санітарно-захисних зон, оскільки бджолина пасіка перебуває в безпосередній близькості від житлового будинку позивача, тобто без дотримання певних відстаней, задовольнив позов у повному обсязі, зобов'язавши ОСОБА_2 усунути перешкоди в користуванні ОСОБА_1 житловим будинком і земельною ділянкою, призначеною для обслуговування житлового будинку й господарських будівель, шляхом перенесення всіх вуликів із від-

повідною кількістю бджолосімей на відстань 300 метрів від цього житлового будинку [31].

Наведені приклади належним чином підтверджують, що звернення осіб до суду із захистом своїх прав може відбуватись не лише з метою захисту вже порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, свобод та інтересів (ст. 3 ЦПК України), а й у разі існування загрози життю, здоров'ю чи майну в майбутньому або пов'язаного з можливістю порушення майнових прав.

Детальний аналіз доктринальних підходів і положень чинного законодавства щодо визначення поняття «позов» дає нам змогу запропонувати таке його визначення: *позов* – це пред'явлені до суду для розгляду й вирішення у визначеному процесуальному порядку матеріально-правові вимоги позивача до відповідача, засновані на певних юридичних фактах, обумовлених спірними матеріально-правовими відносинами.

Висновки

Таким чином, позов – це процесуальне явище, що нерозривно поєднує в собі процесуальні й матеріально-правові складники, перебуваючи тим самим у площині юридичних фактів. Передумовами виникнення позову є завершені юридичні факти матеріально-правового змісту. Завершеність юридичних фактів полягає в тому, що спірні відносини на момент звернення до суду не вдалося врегулювати мирним шляхом. Водночас пред'явлення позову до суду є процесуотворюючим юридичним фактом, що обумовлює виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

Запропоноване визначення поняття «позов», на нашу думку, найбільш вдало відображає процесуальну й матеріальну сторони позову як єдиного поняття та свідчить про його приналежність до сфери як процесуальних юридичних фактів, так і юридичних фактів, зумовлених матеріально-правовими відносинами. При цьому сформульоване визначення позову не претендує на доктринальну універсальність, а лише відображає наше розуміння аналізованої проблематики. У будь-якому разі багатоманітність доктринальних підходів до визначення поняття «позов» вкотре підтверджує складність формулювання єдиного його визначення, зокрема й такого, що претендуватиме на законодавче закріплення.

Список використаних джерел:

1. Позовне провадження : [монографія] / [В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, П.І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 252 с.
2. Цивільний процес : [навч. посібник] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угри-

- новська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.
3. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В.В. Комарова. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.
4. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. М.К. Треушникова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : ООО «Городец-издат», 2000. – 672 с.
5. Логінов О.А. Цивільний процес України / О.А. Логінов, О.О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 368 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840 с.
7. Тертышников В.И. Гражданский процессуальный кодекс Украины: научно-практический комментарий / В.И. Тертышников. – 5-е изд., доп. и перераб. – Х. : Консум, 2001. – 432 с.
8. Паращенко В.Н. Гражданский процесс : [курс лекций] / В.Н. Паращенко. – Минск : Право и экономика, 2004. – 254 с.
9. Советский гражданский процесс : [учебник] / [А.Т. Боннер, М.К. Воробьев, М.А. Гурвич, С.В. Курылев и др.] ; под ред. М.А. Гурвича. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1975. – 399 с.
10. Гражданский процесс : [учебник] / отв. ред. В.В. Яркова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2001. – 640 с.
11. Гражданский процесс / под ред. К.С. Юдельсона. – М. : Юридическая литература, 1972. – 439 с.
12. Гражданское процессуальное право России : [учебник] / отв. ред. М.С. Шакарян. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Былина, 1998. – 504 с.
13. Осокина Г.Л. Иск (теория и практика) / Г.Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.
14. Иск в гражданском судопроизводстве : сборник / [О.В. Исаенкова, А.А. Демичев, Т.В. Соловьева, Н.Н. Ткачева] ; под ред. О.В. Исаенковой. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 216 с.
15. Рязановский В.А. Единство процесса / В.А. Рязановский. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1996. – 75 с.
16. Курс советского гражданского процессуального права : в 2 т. / отв. ред. А.А. Мельников. – М. : Наука, 1981–. – Т. 1. – 1981. – 463 с.
17. Клейнман А.Ф. Основные вопросы учения об иске в советском гражданском процессе : [учеб. пособие] / А.Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1959. – 26 с.
18. Цивільне процесуальне право України : [навч. посібник] / [І.О. Безлюдько та ін.] ; за ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2006. – 384 с.
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
20. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
21. Кутателадзе О.Д. Категория «юридичні факти» та підстави виникнення зобов'язань за цивільним законодавством України / О.Д. Кутателадзе // Митна справа. – 2005. – № 4. – С. 59–63.
22. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
23. Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти : [навч. посібник] / В.В. Комаров, П.І. Радченко. – К. : НМК ВО, 1991. – 104 с.
24. Цивільне процесуальне право України : [підручник для юрид. вузів і фак-тів] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, П.І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.
25. Картузова І.О. Поняття, елементи та види адміністративного позову / І.О. Картузова // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 94–101.
26. Елисейкин П.Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : [учеб. пособие] / П.Ф. Елисейкин. – Ярославль : Ярославский гос. ун-т, 1975. – 93 с.
27. Паскар А.Л. Поняття та роль юридичних фактів у виникненні цивільних процесуальних правовідносин / А.Л. Паскар // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12(180). – С. 40–42.
28. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права (основные вопросы учения об иске) / А.А. Добровольский. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1965. – 190 с.
29. Добровольский А.А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А.А. Добровольский, С.А. Иванова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1979. – 159 с.
30. Рішення Городищенського районного суду Черкаської області від 23 грудня 2013 р. (цивільна справа № 691/1833/13-ц) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36462670>.
31. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 10 лютого 2015 р. (цивільна справа № 559/2430/14-ц) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42868735>.

Поняття «иск» проаналізовано в доктринальному і нормативно-правовому аспектах. Доказана належність даного процесуального явлення к сфері юридических фактов. Обоснована позиція, согласно которой современное определение понятия «иск» следует рассматривать сквозь призму концепции единого понятия иска, имеющего две стороны: материальную и процессуальную. Сформулировано авторское определение понятия «иск».

Ключевые слова: иск, юридические факты, исковые требования, спорные правоотношения, истец, ответчик, суд.

The concept “lawsuit” is analyzed in the doctrinal and legal aspects. The affiliation concept of “lawsuit” to the sphere of legal facts has been considered. The position that the current definition of “lawsuit” should be seen through the prism of the concept of a unified concept of the claim that has two sides: substantive and procedural, is concluded. The definition of “lawsuit” is formulated by the author.

Key words: lawsuit, legal facts, claims, disputable legal relations, plaintiff, defendant, court.